

VÁRDAY FERENC PONTIFICALÉJA BÉCSBEN

Bécs évszázadokon keresztül őrizője volt a legszebb magyar kódexeknek. CSONTOSI JÁNOS ismertette először a bécsi udvari könyvtár hazai vonatkozású kézirateit még a múlt század végén.¹ CSONTOSI azonban e munkájában nem foglalkozott a kódexek díszítéseivel. Később, elsősorban a Corvinák vizsgálata kapcsán, az értékesebb festett kéziratok művészettörténeti tanulmányozására is sor került a magyar irodalomban. 1933-ban a velencei egyezmény alapján Bécsből a magyar kódexek egy része hazakerült. De a bécsi Nemzeti Könyvtárban még ma is találunk oly magyar vonatkozású emléket, amely irodalmunkban ismeretlen. Egy magyar szempontból igen értékes kódexet kívánok ismertetni, amely CSONTOSI jegyzékében nem szerepel és létezése kutatóink figyelmét mindeztideig elkerülte. Díszes magyar kézirat ez. VÁRDAY FERENC erdélyi püspök Pontificaléja.

*

A GUTKELED-nemzetségből származó VÁRDAY FERENC, a Gyulafehérvárott székelő erdélyi püspök, kiváló humanista és nagy mecénása volt egyházának. Későn, huszonhét éves korában lépett egyházi pályára. Korábban a budai udvarban teljesített szolgálatot: II. Ulászló főlovászmestere volt. Tanulmányait Olaszországban végezte; az 1500—1504 években Páduában és Bolognában tanult, de járt Rómában és Velencében is. Székesfehérvári kanonok (1507), királyi kincstárnok (1509), váci püspök (1510), majd pedig erdélyi püspök lesz (1514—1524). VÁRDAY részt vett a Dózsa-lázadás leveretésében. Az erdélyi püspök helytartója volt az az olmtüzi TAURINUS kanonok, aki *Stauromachia* című eposzában a Dózsa-lázadást megírta.² Míg az enyedi születésű ADRIANUS

¹ CSONTOSI JÁNOS: A bécsi udvari könyvtár hazai vonatkozású kéziratei. MKSzele 1884. évf. 157—308. l.

² HORVÁTH JÁNOS: Az irodalmi műveltség megoszlása. 1935. 201—202. l.

VOLPHARDUS TRANSYLVANUS egy 1522-ben Bolognában kiadott s JANUS PANNONIUS verseit is tartalmazó munkáját VÁRDAY FERENC-nek ajánlja.³ VÁRDAY FERENC erdélyi püspök életének utolsó évtizedében komoly építkezésekkel gazdagítja a gyulafehérvári Szent Mihály-székesegyházat. Itt egy renaissance lépcsőkorklátot készített és átépítteti a gótikus Szent Anna-kápolnát. Fennmaradt VÁRDAY FERENC végrendelete, amelyet 1524 október 22-én „beteg testtel, de ép elmével“ írt,⁴ s ebben nagyobb összeget adományoz a székesegyház tornyának építésére. Foglalkoztatott festőket is. Valószínűleg VÁRDAY idejében festették a gyulafehérvári székesegyházban az északi mellékhajó apszisának freskóit.⁵ Művészszeretetét nemcsak gyulafehérvári építkezései bizonyítják. A végrendeletében felsorolt pompás kincsek tanúsága szerint komoly műgyűjtő volt. Ismeretes az is, hogy több képet vásárolt ANTONIO BINI budai kép- és kegszerkereskedőtől.⁶

VÁRDAY FERENC palotája azonban nemcsak műkincsekben volt gazdag, hanem százegy kötetből álló könyvtárral is rendelkezett. Az erdélyi püspök székházának 1521-ben készült leltárában a díszes ötvöstárgyak, kandeláberek, monstranciák között a következő két tétel olvasható: „Libri diversi in maiori volumine numero LXXXIII“ és „Libri minori volumine XVII“.⁷ A könyvek VÁRDAY végrendeletében is szerepelnek, ahol a püspök összes könyveit és egy breviáriumot testvéreinek, AMBRUSNAK adományoz: „Item Ambrosio de Varda fratri suo legauit uestem rubram sericeam... uestem de schamlath coloris parvonacei, baltheum nigrum, libros omnes, rocheta, bireta, ephippia de veluto nigro, cui et frenum fiat simile, et breuiarium.“ VÁRDAY FERENC e könyvei közül ma már egyet sem ismerünk.

³ R. M. K. III. No. 250. — ÁBEL JENŐ: *Analecta nova*, 487—488. l. — MKSzele 1877. 88. l.

⁴ BUNYITAY VINCE: A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista. Közli a végrendelet teljes szövegét s ismerteti Várday gyulafehérvári építkezéseit.

⁵ BALOGH JOLÁN: Olasz falfestmények Gyulafehérvárt. Erd. Múzeum 1932. 328—331. l.

⁶ LUKCSICS PÁL: Bini Antal olasz képkereskedő Budán a XVI. század elején. *Archaeologiai Értesítő* 1929. 269. l.

⁷ LUKCSICS PÁL id. m. u. o.

A bécsi Nemzeti Könyvtárban van egy díszes *Pontificale* (Cod. 1799.).⁸ Ez a fólió kézirat egy egész lapot betöltő díszítést és 58 iniciálét tartalmaz: ezek között 13 iniciálé figurális képpel, 43 pedig lapszélornamentikával ékes. A *Pontificalét* egy XVI. századi bejegyzés szerint 1567-ben Lembergben 2 forintért vásárolták: „Leopoli 1567 1. Octobris emptum flor[enis] duobus.“ A XVII. században a kézirat egy bejegyzés szerint a galíciai Jaroslavban volt, a jezsuiták könyvtárában: „Inscriptus catalogo Jaroslaviensis collegii societatis Jesu ad S. Joannem.“ A bécsi könyvtárba csak a XIX. században került.

A *Pontificale* 5a lapjának díszítését két egymás alá helyezett miniatúra képezi. A felső miniatúra a „prima tonsura“ jelenetét, egy klerikus felszentelését ábrázolja. Püspökök és kardinálisok társaságában ülő pápa az előtte térdeplő klerikus hajfürtjét levágja. Az előtérben egyházi és világi férfiak csoportja figyel a jelenetet. A pápa mellett, jobbra és balra egy-egy címer látható. Ezek egyike X. LEÓ pápa címere, a másik püspöki címer, amely arany alapon három balra-forduló ezüst éket mutat; míg a címerpajzs fölött levő püspöki süveg mellett F. V. betűk olvashatók. Az alsó miniatúra magas trónon ülő püspököt ábrázol, akinek egy előtte térdeplő klerikus könyvet nyújt át. A térdeplő mellett, egy fa zöld lombjai közé illesztett címerpajzs látható Szent Mihálllyal, aki hosszú lándzsáját a lába alatt vergődő ördögbe döfi. A felső és alsó miniatúrát szélesebb felirat választja el egymástól. A felirat így hangzik: PONTIFEX . F . V. HERMANN a Szent Mihályt ábrázoló címer és az F V kezdőbetűk alapján arra a következtetésre jutott, hogy a kódex tulajdonosa valószínűleg VÁRDAY FERENC erdélyi püspök volt. A kódex provenienciája elsősorban Lengyelország felé mutat, s magyar kapcsolatokra semmiféle bejegyzés nem utal. Így elismeréssel adózhatunk HERMANNNAK, aki csupán a kezdőbetűk és a Szent Mihályt ábrázoló címer alapján következtet a *Pontificale* tulajdonosára: annál is inkább, mert föltevése teljes mértékben fedi a valóságot.

⁸ HERMANN, JULIUS HERMANN: Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance. 4. Unteritalien. No. 46. 112—117. 1. Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Oesterreich. Neue Folge VI/4. Közli a kódex részletes leírását.

A gyulafehérvári székesegyház Szent Anna-kápolnájában a bejárattal szemben két ablak közé illesztett gyámkövön fennmaradt VÁRDAY címere: három balra-forduló ék, a címerpajzs felett a püspöki süveggel. De ismerjük VÁRDAY végrendeletének veres pecsétjét is, amelyen ott van „a püspök címerének pajzsában a GUTKELED-nemzetség ismeretes három éke, a paizs felett püspöki süveg F V betűk között”.⁹ A pecséten tehát, miként a *Pontificalén* is, a címer fölött ott szerepelnek az F. V. betűk. — A *Pontificale* ezek szerint kétséget kizáróan VÁRDAY FERENC gyulafehérvári püspök tulajdona volt, akit az 5a lap alsó miniatúráján megörökített a miniatör. De az is biztos, hogy a *Pontificale* nem került VÁRDAY AMBRUS birtokába. Az erdélyi püspök ugyanis végrendelete elején értékes kincseket adományoz a gyulafehérvári Szent Mihály-székesegyháznak. Ezek sorában szerepel egy *Pontificale* is: „Item ecclesiae Sancti Michaelis archangeli legauit omnia ornamenta episcopalia, vestes videlicet qualescunque, quibus in diuino cultu Episcopi uti solent, omnia item vasa argentea, illa videlicet, quibus Episcopi missarum solemnia peragendo utuntur, gutturnium cum pelui, thuribulum, cruces aureas maiorem et minorem, cum pontificali, calice, infula, agminario, aspersorio argenteo, ac duobus annulis aureis, uno quo zaphyrus, altero quo Balassius includitur cum chyrotheca ac casula de nigro veluto.” Nyilvánvaló, hogy a bécsi *Pontificale* szerepelt a felsorolt kincsek között. A bécsi kódex mindenképen méltó volt arra, hogy VÁRDAY féltett kincsei közé sorozza, és azt a gyulafehérvári székesegyháznak adományozza. Úgy látszik azonban, utolsó rendelkezését nem soká tisztelték. Halála után negyvenhárom évvel a *Pontificalét* már Lembergben árulják két forintért.

Bár a *Pontificale* tulajdonosa VÁRDAY FERENC volt, továbbá a saját és X. LEÓ pápa címere szerepel a kódexben, ez korántsem XVI. századi kézirat. Jóval korábban, még a XIV. században keletkezett, s csupán a címereket készítette és a két nagy miniatúrát festette át egy XVI. századi miniatúrista.

A *Pontificaléval* lengyel vonatkozása miatt első ízben a lengyelek foglalkoztak. Így OBERTÝNSKY, aki azt véli, hogy a kódex a XIV. századi olasz miniatúraművészet terméke, vagy

⁹ BUNYITAY VINCE id. m. 32. l.

talán egy, az olasz miniatúra hatása alatt, velencei mintaképek után dolgozó miniátor műve. Mivel a császárkoronázás szövegében „Lodovicus imperator“ szerepel, OBERTÝNSKY a kézirat keletkezését IV. BAJOR LAJOS császárkoronázásának idejére (1323) helyezi.¹⁰ De a kódex díszítései semmiesetre sem készülhettek a XIV. század első harmadában. A *Pontificale* szövege egy XIV. századeleji kézirat után készült; egy I. ANJOU KÁROLY korabeli kódex későbbi szövegmásolata.

HERMANN szerint a *Pontificale* díszítése „úgy látszik, mintha utánzata vagy szabad másolata volna egy, a XIV. század második felében Felső-Itália keleti részében készült kéziratnak, s egy oly kevésbé jelentős mesternek a műve, aki a XIV. század végén, vagy a XV. század elején Magyarországon, vagy Erdélyben működött; e munkájában többen segítettek, köztük egy olasz mester is. A címereket, amint a nagy miniatúra átfestéseit pedig a XVI. század második évtizedében készítették.“ HERMANN szerint továbbá a *Pontificale* mestere az olasz trecento-munkák karakterisztikus formáit igen ügyetlen módon követi, míg a részletekben az Alpeseektől északra eső művészethez igazodik. Így az iniciálék szíjpiántos díszei az olaszban ritkák, de a német és francia munkákban annál gyakoribbak. A lapszéldíszítések, bár kapcsolatuk a trecento-indákkal világosak, mégis egyéni fölfogásukban ügyetlen utánzóra mutatnak, s csak a 12b lap iniciáléjában ismerhető fel egy olasz kéz közreműködése. A klerikus felszentelését ábrázoló miniatúra pedig HERMANN szerint bolognai mintaképeket követ.

HERMANN felfogását csak részben fogadhatjuk el. Elismerjük elsősorban azt, ami az 5a lap miniatúráinak átfestésére és a címerek készítésére vonatkozik. VÁRDAY FERENC már mint erdélyi püspök díszítette újra e lapot, saját címerével és képmásával. Az alsó miniatúra azonban csaknem teljes egészében újnak hat; még vizsgálatra szorul, hogy vajjon nem teljes egészében újonnan készítette-e egy elkopott díszítés helyére a XVI. századi mester, aki a felső miniatúrán a pápát és környezetét ugyancsak erősebben átfestette, míg az előtérben levő férfiak csoportjai inkább megőrizték a régebbi formát. Valószínű, hogy a XVI. századi mester

¹⁰ OBERTÝNSKY, ZDZISLAW: *Pontificale Lwowskie z XIV. w. Wiedenskiej Nationalbibliothek. Lwow 1929.*

a VÁRDAY gyulafehérvári környezetében dolgozó festők egyike volt.

Tagadnunk kell azonban HERMANN álláspontját a *Pontificale* régebbi díszítésére vonatkozólag. Amennyiben ez nem XIV. századvégi, vagy XV. századeleji másolata, avagy utánzata egy XIV. századi olasz kéziratnak, s nem is olasz miniátor közreműködésével készült, hanem egy jelentékenyebb magyar miniátor-műhely terméke, valószínűleg még NAGY LAJOS uralkodásának utolsó évtizedéből. Már HERMANN megállapításai folytán sem merülhet fel az a gyanú, hogy VÁRDAY FERENC esetleg itáliai tartózkodása alatt vásárolta volna az akkor már mintegy százharmincéves *Pontificalét*. A kódex díszítésének jellege nem sajátosan bolognai és nem is olasz, hanem olaszos. Egyes motívumai-ban olasz mintaképeket követ, de kivitelezése azoktól nagyon is távol áll. Viszont közeli kapcsolatba hozható a NAGY LAJOS-kori magyar miniatúraművészet termékeivel, elsősorban a XIV. század hetvenes éveiben készült vidéki alkotásokkal. Már HERMANN rámutat arra, hogy a *Pontificaléban* a trecento-ornamentikát elnagyoltabb, ügyetlenebb kivitelezésben festik, s hogy emellett oly díszítő motívumok is adódnak, amelyeket az olasz művészetben nem alkalmaztak, de gyakran mutatkoznak a francia és német kéziratokban. Ez bizonyít elsősorban amellett, hogy itt önálló, magyar munkával, nem pedig egy olasz kézirat szolgálai másolatával állunk szemben. A miniátor átvesz olasz motívumokat, így a nápolyi szalagfonatos díszeket, de ugyanekkor alkalmazza a német miniatúraművészetbe is felszívódott francia sajátosságokat. Éppen a NAGY LAJOS-kori magyar vidéki munkák jellegzetessége ez. A *Pontificale* díszítése nem egyedülvaló ebben az időben. Két pozsonyi munkában, az 1375-ben készült HENRIK csukárdi plébános *Missaléjában*¹¹ és az ugyancsak a hetvenes években készült GANOIS VENCEL *Bibliájában*¹² találjuk meg a lapszeldíszítések azonos karakterét, az elnagyoltabb itáliai motívumok alkalmazását. GANOIS VENCEL *Bibliájában* a *Pontificale* díszíté-

¹¹ Gyulafehérvár, Batthyány-könyvtár. A kódex több képét közli HOFFMANN EDITH: Henrik csukárdi plébános miniator. Orsz. Szépművészeti Múzeum Évkönyve IV. 1927. 74—90. l.

¹² Orsz. Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 78. HOFFMANN EDITH: A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratjai. 1928. 73—74. l.

Adalbert Stifter :
Mappe meines Urgrossvaters című novellájából készült címlapkép
a Studien III. kötetéhez.

Studien

VON

ADALBERT SPIETTER

22943/11

Zweiter

Band.

Gustav Heckenast in Pest.

Deutscher Almanach

für 1847.

Zu Hefen Wildunger.

Pesth.

Gustav Weckensast.

J R I S

DEUTSCHER ALMANACH

FÜR 1848.

P. M. S. T. H.

Várdy Ferenc Pontificaléja 88b lapjának részlete.
Bécs, Nemzeti Könyvtár. Cod. 1799.

Várdy Ferenc Pontificaléja 5a lap
Bécs, Nemzeti Könyvtár, Cod. 1799.

séhez hasonlóan fellelhető a szalagfonatos motívum, a lapszél-díszítés egyenes szárába illesztett alakok festése, az élénk olasz színek tompább, fakóbb visszhangja stb. — A *Pontificale* különben a csukárdi plébános *Missaléjával* érdekes sorsközösséget mutat. Mindkettőt átfestették a későbbi századokban. A *Pontificalét* Erdélyben, a XVI. század elején gazdagították, a csukárdi plébános *Missaléját* Pozsonyban, a XV. század második felében festette át HAN JÁNOS miniátora.

A *Pontificale* díszítése tehát nem a NAGY LAJOS-kori udvari művészethez, nem a *Képes Krónika* mesterének művészetéhez igazodik, hanem a vidéki alkotásokkal, elsősorban a pozsonyi kéziratokkal rokon. Műhelymunka ez, amelyen több mester dolgozott, közöttük a 12a lap iniciáléjának festője, akinek művészetében az olasz hatás még erősebben mutatkozik. HERMANN nyilván azért tekinti olasz kódex másolatának a *Pontificalét*, mert a XIV. századi magyar miniatúraművészet vidéki darabjait nem igen ismeri. (HERMANN különben még a *Képes Krónika* mesterét sem tartja magyarnak, hanem egy NAGY LAJOS udvarában dolgozó olasz művésznek.) A *Pontificale* az olasz művészet szempontjából csakugyan kevésbé volna jelentős, de magyar viszonylatban határozott érték. XIV. századi mesterének műhelye vajjon hol működött: Erdélyben vagy Magyarországon-e? Határozott feleletet adni erre nem lehet. Erdélyi munkákat e korból nem ismerünk. De a *Pontificalé*nak a pozsonyi kódexekkel való sok rokon vonása inkább amellet szól, hogy díszítése az anyaországban készülhetett.

Így a *Pontificalé*ban nemcsak VÁRDAY gyulafehérvári püspök egy kódexével ismerkedtünk meg, hanem egy NAGY LAJOS-kori magyar kódexfestészeti emlékkel, egy eddig ismeretlen vidéki műhely termékével.

A *Pontificale* valószínűleg nem az egyetlen régebbi korokból való kézirat volt VÁRDAY tulajdonában. LUKSICS PÁL a gróf ZICHY-család zsélyi levéltárában a VÁRDAY-család kéziratái és levelei között egy *Missale* két kitépelt lapját találta, amelyekben VÁRDAY FERENC egy misekönyvének töredékeit gyanítja.¹³ LUKSICS úgy véli, hogy a XV. század közepén vagy végén íródott a

¹³ LUKSICS PÁL: Miniature egy XV. századból származó misekönyvből. *Archaeologiai Értesítő* 1929. 265—266. l.

Missale, de a töredék miniatúrája, nézetünk szerint, még a XV. század elején készült. Amennyiben e *Missale* csakugyan VÁRDAY FERENC tulajdona volt, úgy ez is amellet bizonyít, hogy az erdélyi püspök gyűjtötte és megbecsülte a régibb korok kéziratait. Valószínű, hogy korabeli miniatúristákat is foglalkoztatott, de közülük csak a *Pontificale* XVI. századi második mesterének munkáját ismerjük.

BERKOVITS ILONA